گزارش یک پژوهش دربارهٔ قصیدهٔ فرزدق
دکتر عبدالحسین طالعی
علمی - پژوهشی
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال بیستم، شمارهٔ ۷۸ «ویژهٔ پژوهش های حدیثی»، بهار ۱۴۰۲، ص ۱۸۸-۱۹۴

گزارش یک پژوهش دربارهٔ قصیدهٔ فرزدق

دکتر عبدالحسین طالعی[1]

مقدمه

چکامهٔ جاودانهٔ فرزدق نگینی درخشان بر تارک ادبیات عرب است، هم به جهت قوت ادبی و جایگاه ویژهٔ آن در سپهر ادبیات، و هم از آن جهت که دفاعی جانانه از امام سجاد علیه السلام و معرفی زیبایی از آن حضرت در فضای ننگین و مسموم اموی در بر دارد، به ویژه آنکه فرزدق آن را شجاعانه در حضور خلیفهٔ اموی خواند و بدین سان به مانند رویدادی اثرگذار در تاریخ ادب عرب ثبت و ماندگار شد.

در بارهٔ این قصیده پژوهش های مختلفی در زبان فارسی و عربی انجام شده که این یادداشت مجال ثبت آنها را ندارد. بلکه برشمردن این پژوهش ها خود به گفتاری مستقل نیاز دارد.

در سال ۱۳۶۲ مقاله ای از یکی از اساتید دانشگاه منتشر شد که نکاتی در تشکیک نسبت این قصیده به فرزدق مطرح کرده بود. چند سال بعد مقاله ای از دکتر منصور پهلوان منتشر شد که اگرچه عنوان آن نقدی بر مقالهٔ پیشگفته بود، ولی درونمایهٔ آن به گونه ای بود که ارزش و فایدهٔ آن از نقد یک مقاله فراتر رفت.

مقالهٔ دکتر پهلوان با عنوان «نقدی بر پژوهشی پیرامون قصیده ای بزرگ» در مجلهٔ مقالات و بررسی ها (نشریهٔ دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران) شماره ۵۷-۵۸ (سال ۱۳۷۳-۱۳۷۴) ص ۱۸۵-۲۲۳ منتشر شد. پس از انتشار مقاله نسخه ای از آن به دست استاد فقید مرحوم دکتر احمد مهدوی دامغانی رسید و ایشان ضمن نامه ای به

---

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه قم

نویسندهٔ مقاله نکاتی مهم نوشتند که این نامه تا کنون منتشرنشده و برای نخستین بار از طریق این یادداشت انتشار می‌یابد.

در این یادداشت پس از مروری بر درونمایهٔ این مقاله متن و دستخط نامهٔ مرحوم دکتر مهدوی دامغانی با توضیحات مختصر ضروری ارائه می‌شود.

مرور مقالهٔ « نقدی بر پژوهشی پیرامون قصیده ای بزرگ»

این مقاله پس از مقدمه ای کوتاه در ۱۴ بخش سامان گرفته که معرفی کوتاه این بخشها در پی می‌آید.

۱. بخش یکم فهرستی از ۴۵ دانشمند، شاعر، راوی شعر و مورخ و ادیب شیعه و سنّی است که در طول سال ۱۱۰ تا ۳۵۰ به قصیدهٔ فرزدق اشاره یا متن آن را نقل کرده اند.

۲. بخش دوم پاسخی است به این مدعا که فرزدق شعری در مدح یزید بن عبدالملک سروده، پس نمی‌تواند مادح امام سجاد علیه‌السلام باشد.

۳. پاسخی به اشکال عمر فروخ بر قصیده در بخش سوم آمده است.

۴. مروری بر گزارش علامه مجلسی از قصیدهٔ فرزدق.

۵ و ۶ و ۷. مروری بر دیدگاه ابوالفرج اصفهانی در مورد قصیده.

۸. بحث در بارهٔ ممدوح فرزدق و پاسخ به تردید در این زمینه.

۹. توضیح در مورد کلام سید مرتضی در بارهٔ قصیده فرزدق.

۱۰. متن کامل ترجمهٔ منظوم جامی از قصیدهٔ فرزدق و مقایسهٔ آن با متن قصیده به روایت ابن شهرآشوب.

۱۱. پی گیری نقل قصیده فرزدق در پنج چاپ دیوان فرزدق

۱۲. تحقیق در بارهٔ سنّ فرزدق در زمان سرودن این قصیده.

۱۳. توضیحی در بارهٔ کلام اربلی در مورد قصیده فرزدق.

۱۴. فهرست ۳۵ تن از دانشمندان شیعه و سنی که از سال ۳۵۰ تا ۱۱۱۰ به قصیده فرزدق اشاره یا بخشهایی از آن یا متن کامل آن را نقل کرده اند.

نامهٔ دکتر مهدوی دامغانی به نویسندهٔ مقاله

اشاره شد که استاد فقید مرحوم دکتر احمد مهدوی دامغانی پس از نشر مقاله دکتر پهلوان در مجلهٔ مقالات و بررسیها نامه ای به ایشان نوشته اند که در اینجا برای نخستین بار منتشر می‌شود. دکتر مهدوی در این نامه اشاره می‌کند که قصد نوشتن مقاله ای در این مورد داشته که با دیدن این مقاله تحقّق هدف خود را مشاهده می‌کند.

همچنین ماجرایی را که با مرحوم استاد شیخ عبدالله نورانی دارد یادآور شده که مناسب است به آن ماجرا اشاره شود.

دکتر مهدوی دامغانی در جای دیگری در این مورد می‌نویسد: «یک مطلب هم از صفا و وفاداری این مرد نازنین (مرحوم نورانی) بگویم. مرحوم برادرم آقای حاج شیخ محمدرضا (رحمة الله علیه) در مراجعت از سفر حج یا عمره ای به من فرمود: یک شب در حالی که جامهٔ احرام بر تن داشتم با همه ازدحامی که برای التجا به مکهٔ معظّمه و تمسک به پردهٔ مطهره بود به هر زحمتی خود را به نزدیک کعبه رساندم ولی دستم به پردهٔ مطهره نمی‌رسید. چون مردی که او هم مُحرِم بود در جلوی من به پردهٔ کعبه چسبیده و دستها را به نحو معهود و به نشانهٔ نهایت خضوع بر پرده دراز کرده و دعا و راز و نیاز می‌نمود و من هم منتظر بودم که جا باز شود و به مانند او خضوع و تضرع کنم. و ناگهان در آن حال که کسی به کسی نبود شنیدم که همان مردی که تقریباً جلوی من ایستاده و پشتش به من بود به حق تعالی جل جلاله عرض می‌کند: خدایا استادان من حاج شیخ هاشم و حاج شیخ کاظم[1] را بیامرز و اجر به آنان مرحمت فرما.

دیدم صدا آشنا است. به زحمت خودم را به کنار او جا دادم و از حالت تضرع و خضوع خودم منصرف شدم و دقت کردم که این مرد پهلوی من که صدایش آشنا است کیست و دیدم ایشان آقای حاج شیخ عبدالله نورانی است...» (احیاگر میراث، یادنامهٔ استاد عبدالله نورانی، ص ۶۵-۶۶).

---

۱. مراد، دو عالِم بزرگ حوزهٔ علمیهٔ مشهد در آن سالها است: آیة الله شیخ هاشم قزوینی و آیة الله شیخ محمد کاظم دامغانی رحمة الله علیهما

اینک متن نامهٔ مرحوم دکتر مهدوی دامغانی در نخستین سالگرد رحلت آن دانشی مرد نقل می‌شود.

متن نامه دکتر مهدوی دامغانی

Harvard University

هو

خدمت فاضل ارجمند جناب دکتر منصور پهلوان دامت توفیقاته

السلام علیکم

آقای عزیز دستتان درد نکند و خدا حفظتان کند و مؤیدتان بفرماید و توفیقتان را مستمر و مستدام بدارد.

بر حسب تصادف شماره ۵۸-۵۷ مجله مقالات و بررسیها را زیارت کردم و مقاله بسیار محققانه و فاضلانه و دندان شکنانه حضرت عالی درباره قصیده فرزدق- ره در مدح حضرت سجاد - صلواة الله علیه چشمم را روشن و دلم را شاد ساخت . بنده در همان سال ٦٢ وقتی که آن حرف های بیهوده را خواندم به دوست مشترکمان؟(درست می گویم دوست مشترکمان آقای ا.ا) تعرض کردم و تذکر دادم و خودم داشتم تقریباً همین کاری را که حضرت عالی با دقت و ظرافت انجام فرموده اید جمع آوري می کردم که دیگر فرصت تکمیل آن را پیدا نکردم و از ایران بیرون آمدم - به هر حال معلوم می شود که تحقق نام حضرت عالی در" پهلوان" شرط متأخّري داشته است که همین مقاله باشد که اثبات پهلوانی خودتان را در تحقیق فرموده اید. باز هم حضرت عالی را تحسین می کنم و آفرین عرض می کنم . خداوند به حق حضرت سجاد صلواةالله علیه این مقاله را مایه ی روسفیدی جناب عالی در نزد حضرت ختمی مرتبت صلی الله علیه وآله و سلم قرار دهد و چون قطعاًمنظور نظر مبارك صاحب اصلی مقاله یعنی حضرت سجاد علیه السلام قرار گرفته است ان شاءالله ذخیره آخرت شما باشد.

اگر به حضور حضرت مستطاب حجةالاسلام و المسلمین آقای نورانی روحی فداه می

رسید عرض سلام و اخلاص و دعاگویي این بنده را خدمتشان عرض بفرمائید و بسیار متشکر می شوم که ضمن تقدیم سلام بنده به معظم له بفرمائید: = اخوی از حال خوش و أدعیه طیّبه و انفاس قدسیّه ی زکیّه ی حضرت ایشان در مسجد الحرام و در موقع استلام حجر= در تلفن برای بنده حکایت و نقل کردند، جزاه الله خیراً. و متّعنا الله ببقائه و بافاضاته العالیة. همچنین تقدیم سلام بنده خدمت حضرات اساتید دکتر مجتبائي، دکتر فیض، دکتر شیرازی، دکتر محبّی ادام الله عزّهم موکول به لطف عالی است و نیز دکتر اسعد شیخ الاسلامی عزیز- حفظه الله تعالی و رحمة الله علی ابیه الجلیل. و السلام علیکم.

احمد مهدوی دامغانی

وضع دانشکده الهیات چطور است؟

ما لسلمی و من بذی سلم

أین جیراننا و کیف الحال

تکراراً عرض می کنم فی الواقع جناب عالی با تحریر این مقاله از عقده ی دل این مخلص که چندین سال بود گلوگیرم شده بود، مرا خلاص فرمودید. خدا خیرتان بدهد.

CENTER FOR MIDDLE EASTERN STUDIES
HARVARD UNIVERSITY
1737 Cambridge Street
Cambridge, Massachusetts 02138
Tel: (617) 495-4055
Fax: (617) 496-8584

۷۵/۱۱/۲۵

فرصت فاضی از جنبه جناب دکتر محمد پهلوان دامت توفیقاته

السلام علیکم

آقای عزیز دستتان درد نکند و خدا حفظتان کند و موفقتان بدارد

و توفیقتان سوستمر داشته‌ام دارد. برحسب تصادف تا ۵۸-۵۷ مجله تقالات درباره

را زیارت کردم و مقاله‌ی بسیار محققانه و فاضلانه و دندان‌شکنانه جنابعالی

درباره قصیده فرزدق در مدح حضرت سجاد صلوات الله علیه چشم را روشن و دل را

شاد ساخت. من در همان سال ۶۹ دقیق در آن حرف‌های پهلوی را خواندم (همکار مشترکمان؟!

دیرست بگویم دیرست مشترکمان؟!) ۱۰۱) تعرض کردم و تذکر دادم و خودم داشتم تقریباً

همین کاری را که حضرت عالی با دقت و ظرافت انجام فرموده‌اید جمع‌آوری می‌کردم که دیگر

فرصت نکردم آن را پیدا کنم و از ایران بیرون آمدم. به هر حال مسلم شد که تحقق

نام حضرت عالی در «پهلوان» شرط‌ها و قرائن داشته است که همین مقاله باشد

که اثبات پهلوی فقهای سو در تحقیق ذیل‌ها باز هم حضرتعالی را تحسین می‌کنم

سال بیستم، شمارهٔ ۷۸، بهار ۱۴۰۲

در آخر عرض میکنم خدا را به حق حضرت سید الساجدین علیه السلام این مقاله را مایهٔ روسفیدی جناب عالی
در نزد حضرت ختمی مرتبت صلی الله علیه و آله و سلم قرار دهد و چون قطعهٔ منظوم نظر مبارک جناب عالی
مقاله نظیر حضرت امام سجاد علیه السلام قرار گرفته است آن شاء الله ذخیرهٔ آخرت تا باشد.
اگر به حضور حضرت مقام مجتهد الاسلام المسلمین ... رسیدید و حضرت آیت الله سید عرض سلام را حضور
در عاکوئی این بنده را خدمتشان عرض نمائید و بسیار تشکر میشم که خیلی تقدیم سلام
به معظم له نمائید :: احوال از حال خوش و ادعیه طیبه و انفاس قدسیه زکیه
حضرت ایشان در مسجد الحرام و در موقع استلام حجر = در تلفن برای بنده طلب خیر و تقدیر کردند
جزاه الله خیراً و مستعان به بقائه و بقاء خاتمه الحال . اینجانب تقدیم سلام به خدمت حضرات آیات
دکتر مجتبائی - دکتر فیض - دکتر پیرازی - دکتر مجتهدی ادام الله عزهم و کمالهم به لطف عالی است و نیز دکتر سید حسن
الاسلامی عزز حفظه الله تعالی در قم ابلغ ابیه الجلیل و تسلیم کنید احمد مهدوی دامغانی
وضع دانشکده الهیات چطور است ؟

با تسلیم و احترام به سلیم این جیر انبا و کیف الحال ؟

تکرار آرزو میکنم فی الواقع جناب عالی با تحریر این مقاله از عقدهٔ دل مخلص که چند سال بود
گلوگیر شده بود مرا خلاص فرمودید خدا خیر بدهد ۱۲/۱۲